

3 em / Kas nüüd saab maad?

Maatameeste ja väikemaapidajate loofused

ja ahastused 1940.-41. aastal. Ferdinand Eisen

Hinnanguuline suhtumine ajaloolistesse sündmustesse meie rahva elus oleb ikka sellest, millisesse sotsiaalsesse keskkonda hinnangu andja kuulus ja kuulub, milline on tema, hindaja nägemus nist sündmustest. Eriti selgelt ilmneb see lähimate ja pöördeliste sündmuste puhul, nagu need toimusid ja hakkavad edaspidi arenema Eestis 50 aastat tagasi. Nüüd, kui on vabanatud stalinistliku karismusotsialismi dogmaatilisest vaimast ja on avalikuks tulnud okupeerivate võõrvõimude kuriteod rahva vastu, valitseb meie ajakirjanduses ja mitmetes uurimustele pretendeerivates kirjutistes tugis hoovus püüda kõike 1940. aastatel toimunut lihtsustatud must-valge meetodiga ära seletada ning selliselt avalikkusele ja ajaloole serveerida. Peijumiseks ollakse kivist igasuguste teiselaadiliste tõiasjadega suhtes, mis sellesse mustvalgesse pilti ei sobi. Nii kujutatakse moonutatud pilt sellest ajast ja selle aja inimestest. Nii me loositame veel ühe põlvkonna eestlasi (Jaak Allik). Tõde aga ei ole nii üheülbaline, nagu seda nüüd püütakse sageli kujutada ja nagu seda püüti ka varem kujutada, ikka nii, nagu parajasti nõudis ja nõuab konjunktuurne käsitlus. Püüti ju elneviis aastakümnetel kõiki Nõukogude võimu poolt rahva kallal toimepandud repressioone igati õigustada, vastavalt valides fakte ja ~~teherkult~~ ideologiseerides kogu toimunu käsitlust.

№.....Tallinn
PROTOKOLL
KOLLEGIUMI ISTUNGI

Sellel maal toimendatud arutute ja jilmade repressioonide
foonil, mida nüüd sageli veelgi ühekülgselt võimendatakse,
paistavad kõigele jäänud iseseisvuse aastakümned justkui
roosas udus, kust püütakse välja rekonstruuda kõik tolle aja
vastuolud ja ängistused. Muudugi ei ole need kaks ajajärku
repressioonide raskuselt meie rahva elus lihtsalt võrreldavad;
~~ju sellest siis ka see kaugem minevik paistab nüüd just~~
~~kui roosas udus.~~ Selles ohukonnas on nüüd kuulda üleskutsesid,
peamiselt noorema põlvkonna radikaalsemate esindajate poolt,
pöörduda tagasi 1939. aastasse, kust traagilised sündmused

meie maa kõvale viisid. Nägime neist aastaist ja ettekujutis
tolleaegsest elukorraldusest on neil, kes seda vahetult pole kogunud,
~~kuulda~~ suuresti ühekülgselt, sest ei tunda tõsiasjaid küllaldatast.
Ühekülgselt käsitlet tingib muudugi ka ühe või teise arutaja isikliku
elukäigu põhjal kujunenud subjektivne pilt mõeldunust. Kuuld
1930. aastate Eesti Vabariigi tegelik elukorraldus ei võiks nüüd küll
enam olla mingiks ideaaliks; see ei saaks olla kuidagi kooskõlas
nende valjult kuulutatavate demokraatlike loorungitega.

Psüühiliselt raske ja keeruline on ^{aega} ~~siis~~ tänapäevasesse
elukorraldusse vanemal põlvkonnal ^{eriti} neil, kes 1940. ~~ndate~~ aastatel
ja järgnevatel aastakümnetel sündmustest ja tegemistest ühel või
teisel viisil osa võtsid. Ühelt poolt tunnevad nad end petetuna,
teiselt poolt on neid kaassüüdlasteks kuulutatud. Muudugi on
nende hulgas mitmesuguse võitluse süüastmega inimesi. Kuuld ~~hakk~~
ka ~~sellist~~ avaldusi, kus nimetatakse ^{kõiki} neid, kes üldse mingisugu-
ses nõukoguorganis või isegi ^{allüksuses} kultuuriasutuses on töötanud, enam
mitteusaldusväärseteks tegelasteks. Mineriku õppetunnid

peaksid muutma kõiki targemaks. Paljudele tuleb see
tarkus kibedalt tagant järele; mõned kuulutavad jälle oma
vääldamatut õigust ja tarkustki üksnes selle põhjal, et ta
1940. aastal alles hällis riias või hoopiski sinna polnud
vool jõudnud ja ei ole seepärast end millegagi ~~minerikuse~~
sidunud.

Eesti rahvas pärineb maarahvast ja maaküsimus on
ikka olnud läbi aegade ning revolutsioonide meie rahva-
elulise ja valulise küsimus. See maa on nõudnud palju
higi ja verdki. Kaotanud võõrvalitajatele muistes vabadus-
võitluses, kaotas eestlane järkjärgult ka õiguse omaale maa-
le, mis teda oli toitnud ja pidi edaspidigi toetama. Ta langes
sajanditeks võõrvõimude valitsemise ja orjuse alla.
Lõõdunud sajandite jooksul toimunud võõrvõimude
vahetused aina süvendasid Eesti rahva elumajaänist maast
ning samal ajal kinnistasid teda ikka kõvemini selle maa
külge, nüüd juba võõra isanda orjana. Talurahva pärisorju-
st priikslaskmine 19. sajandi algul jättis talupoja ka
maast „priiks“ ja ta langes raskesse tee-ning rendiorjuse
mõisnike meelevalda alla. Talurahva igiomane teinud oma
maastüki järele kannustas teda paluhigis riigades maa-
päriks ostmisele. Talude päriks müümine talupojale
vastas süsaka mõisate majanduslike huvidele. Suurem osa
haritarast maast ja just paremad maad jäid aga ikkagi
mõisnike omandiks. Nii tekkisid Eesti külas päristalud,
nii kujunes teiselt poolt mõisamoonaakate ja talu-
sulaste, - taluteenijate kiht.

Kui eestlaste maa 20. sajandi teisel kümnendil jälle sõda ja sõjajärgsete revolutsioonide keeristest sattus, oli maarahva peamine mureküsimus neis keeristes: Kas saab maad? Kes annab maad? Suurel määral otsustas iseseisva Eesti vabariigi eest peetava võitluse see küsimus, kes võitlevatest pooltest lubas ja kes ei lubanud rahvale maad.

Sõda iseseisva Eesti riigi eest ja selle vastu veel käis, kui Eesti Asutav Kogu võttis 1919. aasta 10. oktoobril vastu maaseaduse, mille kohalt võrandati Eestis riigimõisad ning loodi nende maade ja samuti riigimõisate ja kirikute maavaldustest riiklik maafond maa andmiseks talupoegadele. Maasaamiseks esitati üle 54 000 avalduse. (Umbes sama palju esitati maa ja juurdiloigete saamiseks avaldusi ka 1940. aastal). Vahetult sõjajärgsetel aastatel tekkis mõisamaade fikeldamise teel ümmarguselt 50 700 asundustalu. Hiljem loodi riigimaade reservi arvel ja Asundusameti tegevuse tulemusel väikekohti juurde, nii et 1939. aastaks oli rajatud ligikaudu 56 200 asundustalu ja antud juurdeloigit umbes 20 000 väikekohale (vt. J. Jullinen, „Maakht“, 22. nov. 1989). Selle maareformi järgi said maad esmajärjekorras Vabadussõjast osavõtnud ja endised mõisate rendikohapidajad.

Noore Eesti Vabariigi poolt teostatud maareform
 oli omal ajal julge radikaalne samm, mis kahtlemata aritas
 kallutade ^{käimasolevad} (sojas ja üldse rahvahulka meelsuses kaalukaussi
 Eesti iseseisva) riigi poole. Kuid siiski ligikaudu 50 000 maata-
 must ja väikemaapidajat ning maaproktaarlast jäid maa-
 nälga. Seda ei suutnud oluliselt kustutada ka 1926. aasta
 täiendavad reformikeseid ega Asundusameti tegevus. Siis loodi
 peamiselt väikesi eluaseme- ja käsitöölise kohti, mis olid mõeldud
 eriti suurtaludele abitööjõu kinnistamiseks. Väikema^aapidajad
 pidid oma pere ülalpidamiseks ^{otsima} taludes, metsatöölisel
 või siis käsitööstuse korraldust. ~~Ette~~ 1939. aastal oli Eestis
 1-10 hektarilisi talundeid 45 800 (vt. Eesti entsüklopeedia, täienduskoode,
 1940, lk. 241). Maatöölise ja Väikemaapidajate kaja hinnanguil
 ulatus maaproktariaadi üldarv koos perekonnaliikmetega
 1939. aasta lõpul 130 000-150 000-ni. 1939. aasta põllumajandusloenduse
 järgi oli siis Eesti taludes ~~44 000~~ 44 000-45 000 põllumajandus-
 töölise, mis koos perekonnaliikmetega moodustas 85 000-95 000
 inimest (vt. A. Ruusmann, "Rahva Häl", 16. juuli 1985; "Maaleht",
 30. aug. 1990). Siia lisandusid veel metsatöölised ja maal
 asuvad väikesed tööstusettevõtte töölised. See kokku moodustas
 ligikaudu poole maarahvast. Maatöölised ja väikemaapidajad
 aruud maal hajali ~~haralt~~ ja olid juba selle tõttu halvasti
 organiseeritud. Peale üleriikliku Maatöölise ühingu tegevuse

Kehvemal maatöörahval oli oma isetegervuslik organi-
satsioon — 1926. aastal loodud Üleriiklik Maatööraha
ühing. Tõsi, juba vahetult sõjajärgsetel aastatel oli maal
organiseeritud maatöölise ametiühinguid, mis oma kongressil
1920. aasta märkuus moodustasid Üleriikliku Maatöölise Liidu,
kuhu kuulus 119 organisatsiooni ligikaudu 8000 liikmega. Kuna
selle juhtkonnas pääsisid mõjule kommunistlikult meelestatud
tögelased, suleti need organisatsioonid peale ^{1924. aasta} detsembri
mäsimkatset. Järgmisel aastatel alustati uuesti maatööraha
organiseerimist: loodi Üleriiklik Maatööraha Ühisus (ÜMÜ),
mis ühendas kohtadel asutatud maatööraha ühinguid
(ÜMÜ osakondi). ÜMÜ keskus asutas olid tekkid sotsialistliku
partei parempoolsed tögelased. Maatööraha organiseerimine
arines üldiselt loinult, kohalikud ühingud (osakonnad) olid
väikeharulikk. 1933. aastal algas maatööraha organiseerimises
märkimisväärne elavemine. Alguks sai see kõigepealt Pärnumaal, kus
talupidajase Aleksander Abeni eestvõttel algas hoogne organiseerimistöö,
mittele varsti järgnes teistes maakondades. ÜMÜ liikmete arv tõusis ühe
aastaga 4-5 kordseks ja ulatus 4000-ni. ÜMÜ IV kongressil 1933. aasta
aprillis saavutas ÜMÜ juhatuse enamuse parempoolne tiib, ühingu
esimeheks valiti H. Aben.

ÜMÜ ei olnud pelgalt palgatöölise ametiühing; see ühendas
üldse kehvemat maatöörahvast. ÜMÜ-sse astusid põlpsid, hingemaa-
ja väikemaapidajad, teede- ja kraavitöölised, metsatöölised, talude
palgatöölised, ÜMÜ liikmete hulgas oli käsitöölisi ja ka õpetajaid.
ÜMÜ kohalikud osakonnad arendasid maal mitmesugust tegevust.

Mad olid ühelt poolt

poliitilise võitluse organisatsioonideks maal, kuid, teiselt poolt, täitsa suurel määral kohtades ka maatööraha kultuurisuhingut. Nii korraldasid nad pidusid, tegutses naitseringe, õpiringe, harrastati spordi, ^{sega} vastavalt kohalikele tingimustele. Palgarõõmus ei etendanud nendes oludes suuremat osa; seda tuli ajuti ette talusulaste ja -teenijate ning ka kraavivõitlejate palgarõõmuste puhul.

Selline laialdaselt kujunenud maatööraha poliitiline ja ka kultuuriline iseloom ÜMÜ raamides ärgitas riigivõimu seda püüama. 1934. a. kevadel pandi ÜMÜ teguvus siseministeeriumi poolt seisma. See oli peale K. Patsi võimuletulku ^{tema valitsemise} üheks esimeseks sammuna poliitirežiimi kehtestamisel. Nii jäeti maatööraha ilma oma organisatsioonist kaitses. ÜMÜ juhatuse eksistents küll edasi, kuid korraldusteks ja muuks avalikuks tegutsemiseks osakondadele luba ei antud. Siiski jätkus juhatuse liikmete ja kohaliku aktiivi vahel ~~side~~ teatud side isiklike kontaktide ja isikliku kirjavahetuse teel.

Kohalik ÜMÜ ^(komitee) aktiiv osales tõlkides poliitilises võitluses, näitena Rahuskogu ja Riigivolikogu valimistel, kuivõrd see autontaarselt poliitilistele kitsendustele oli võimalik. ÜMÜ aktivistide laenukandmisel agitatsioonitöö tulemusel saavutas pahempoolne tüü Maatöölise ja Väikemaapidajate Kogja valimistel 1939. aastal üllatavalt võidu.

J. Varese valitsuse poolt kuulutatud sõltumatu õigluse põhimõtted ja uue maareformi kavad erutasid tõsiselt need maatööraha laialdaselt hulki. —————→

Need maatamehed — poolteramehed, rentnikud, sulas-
 rahvas ja väikekohapidajad ihkasid samuti maad saada.
 Ja need ei olnud sugugi lihtsalt urtsantsakad, loodrid
 ja joodikud, nagu kuulutas „Külamees“ G. Reinvalt
 („Edasi“, 22. sept. 1989) ja nagu selletati on ~~küll~~ korra-
 tud küll ~~te~~ ajalehtede vargudel, küll telesaadetes.
 Muudugi leidus nende seas ka loodreid ja hädavaraseid,
 nagu neid leidus samuti taluperemeste hulgas. Eelpool
 mainitud põllumajandusloenduse andmetel oli ligikaudu
 10% taludest rendi- ja poolterakõpingu alusel antud
 pidada maatameestele. Arusaadavalt oli selleks ka ajutine
 perekondlikke põhjusi, kuid paljudes taludes oli see
 püsivaks majandamise viisiks. Separärselt oli pärast
 valitsuse vahetust 1940. aasta juunis maal toimunud
 koosolekudel esimene ja peamiselt korratud küsimus:
 kas nüüd saad maad? Võimuk sulnud uus valitsus
 lubas maatameestele ja väikemaapidajatele anda
 maad, pealigi tasuta ja kustutada talurahva maavõlad,
 anda maasaajatele krediiti ja ehitusmaterjali. Kogu
 selle pöördelise sündmuse tõelisi tagamaid ju ei teatud.
 Ametlikult kinnitati truudust talupoja Eriusele
 maale, mida ta ise harib. Aga hiljem selgus, et
 tegemist oli ~~suure põllusega~~ hoopis keerulise mat-
 asi asjaga.

> Peale J. Vase valituse ametiaastumise järel
 maa rahvakoosseis. Need toimusid algul lausa sfüütiliselt
 ja neile kõikidele ei jõudnud ametitingimused ja ülevõetlik
 maatöörahva ühine, kes olid peamine ühiskondlik aktiivne
 jõud neil pöördelistel päevadel ^{maas} ja kelle poolt ikka pöörduti,
 et kõneldajadki kohale tootaks. Aktiivne oli muudugi kehvem
 maarahvas, eriti väikemaapidajad ja põllutöölised. Ühelt poolt
 õhutas neid lootus saada niid maad, mida uue valituse
 avaldusist ja ajakirjandusist ~~tois~~ kindlalt ^{kaulutati} ~~vaga~~ lugeda,
 teiselt poolt etendas siin suurt osa K. Pätsi valituse
 ebapopulaarsus maatöölise ja väikemaapidajate hulgas.

1939. aasta põllumajanduse loenduse andmetel oli üle 30 ha
 suurused talused 20% (Eesti Entsüklopeedia, täienduskoide,
 1940, lk. 241). Sealjuures ei olnud kaugeltki kõik talud, mis
 ulatusid üle 30 ha, val jõukad majapidamised, vaid hulga
 neist olid sellised, kus hoolsa töö ja peamiselt oma pere
 tööjõuge ots otsaga rihkamalt või lähedamalt toime tuldi.
 Dotent ~~Ants~~ ^{A. S.} Ruusmänni poolt esitatud andmetel moodustas
 maakodanlus 1939. aastal umbes 43% maarahvast, ja just
 selle vähemuse ustavale teenimisele oli suunatud Pätsi
 agrariipoliitika. (vt. "Rahva Hääle", 16. juuli 1985. Oma hilisemate
 kirjutiste ^{an} A. R. juba hõrdemugelle arvu näitamisest).

joonama
talurahva
huvide kaitsel
olid põllutöö-
koda ja
partei
põllumeeste
kogude
partei

1930. aastate teisel poolel hakkasid vastuolud suurtalude peremeeste ja kehvikonna, eriti peremeeste ja põllutööliste vahel kasvama. Valitsus asus selgesti esimeste poolele. Ühelt poolt püüti põllutööliste seadusandlusega ohjeldada. Esimene põllutööliste seadus, mis oli Eestis 1921. aastal vastu võetud, oli suhteliselt demokraatlik: see nägi põllutööl ette kiskumisel 9tunnise tööpäeva, ületundide eest oli ette nähtud 50% kõrgem töötasu jmt.

1930. aastate keskel ja teisel poolel hakati taluperemeeste poolt nõudma karmimaid seadusi põllutööliste kohta; selliste nõudmistega esinesid põllumeeste konvendid kohtadel ja Põllutöökoda. 25. mail 1939 anti uus põllutööliste seadus (RT 1939 nr. 47). Sellega kehtestati kuni 10tunnine tööpäev, kuujuures saagikoristamise, viljapiksu ja tistel korralistel juhtudel pidi töötaja ilma eritasuta töötama kaunemgi. Peremehel oli õigus igal palgamaksmisel jätta lepingu korraliku täitmise tagatiseks välja maksuata kuni pool saadavast rahapalgast, mis võis ulatuda aastatöölise kahe ja suvilise ühe kuu palgani.

Võimud taxistasid ka maatööliste ja üldse kehvema maarahva organiseerimist oma huvide kaitses: 1926. aastal asutatud Üleriikliku Maatööraha Ühingu (ühisuse) tegevus, mis ~~se~~ ilmutas rahulolematust valitsuse poliitikaga maal, oli 1934. aastal teisma pandud. Ühine ~~esimees~~ Alexander Iben, kes → 1

(8)

21. Mii etimas, riigivolikogu liige Aleksander Aben avaldas 1939.
 aasta vabuaris K. Põtsi ja K. Eenpalu valitsemisrežiimi
 teravalt arvustava lundike, mille ideid ja tekst valmisid 1938.a.
 suvel kodanlik-demokraatliku opositsiooniga peetud
 läbirääkimiste tulemusel. Selles heideti valitsusele ette kaitse-
 keisurkõrva püsimist, tsensuuri, uhingute, lühude ja koosolekute
 vabaduste keeldu, süüdistati koostöös hitlerliku-fašismiga aja-
 lemist majanduskriis mahhinatsioonides. Arastatud ^{lendleke} peamüü-
 lane A. Aben mõisteti viies aastaks sunniti tööle, kuid tal ennusteti
 põgeneda Rootsi.

~~kehtas Päti režiini vastu lundide, mõisteti 1939. aastal
võiks aastaks sunnitoole, kuid tal õnnestus põgeneda Rootsi.~~

Tertelt poolt püüdis valitsus põllutöölise palgu kinni
kõlmutada ja alla suruda. Alates 1937. aasta kevadest hakati
Poolast põllutöölisi sisse tooma. Nii toodi 1938. aastal
Poolast 3880, 1939. aastal 4750 põllutöölise. Neli maksti
ligikaudu 20% madalamat palga kui "oma" töölistele.
(vt. A. Ruusmann, "Maaleht", 30. aug. 1990). Alates 1940.
aastast pole Poolast enam töölisi saadud (algas sõda!).

Nend ajavahelid peegeldusid ka Maatöölise ja
Väikemaapidajate Koja liikmeskonna meeleoludes: 1939. aasta
lõpul formunud Koja teise koosseisu valimistel sai ülekaalu
valituse tegurisse kriitiliselt suhtuv tiit.

Sellise olukorras taastusid peale juunipöörde lausa stabiilselt
politsei poolt suletud Üleriikliku Maatööraha Ühingu osa-
konnad valdades ja tekkis hulgaliselt uusi osakondi. Juuni-
kuu lõpul oli loodud juba ligikaudu 700 ÜMÜ osakonda,
kuhu oli koondunud üle 60 000 liike. ÜMÜ-ss astus ka
palju väikemaapidajaid, sealhulgas asunikke; aktiivselt
loiti ÜMÜ-s kaasa suur osa Maatöölise ja Väikemaapidajate
Koja funktsionäridest. (Suur oli väikemaapidajate ja uus-
maapidajate meelepaha, kui nad aastavahetusel Üleriikliku Maa-
tööraha Ühingu reorganiseerimisel Maatöölise Ameti-
ühinguks vastavalt ametiühingu põhikirjale sellest organi-
satsioonist välja jäeti).

Eesti tööliste olukord hakkas 1930. aastate teisel poolel sotsiaalselt üldise majandusliku tõusuga ^{mõneti} paranema: vähenes tööpuudus, paranesid palgaolud. Kuid püsima jäi ka tööpuudus, eriti talveperioodil. Eesti tööliste palk jäi maha Rootsi ja Soome tööliste palkadest. Sõja puhkemisega hakkas ka tööliklassi olukord halvenema, palgarööpluse kasvama. Tööliste palgarööplust püüti ohjeldada ametiühingute tegurite ahistamisega, nende juhtide isoleerimisega ja elukohast väljasaatmisega. Siiet ka töölikonna opositsioonilised meelolud K. Pätsi autoritaarse valitsemiskorra vastu suuremates tööstuskeskustes.

Oma põhjused juunipöördega kaasatulemises olid algsel teiselgi riigikonnakriitidel. Radikaalne ja demokraatlikult häälestatud intelligents loots nüüd vabaneda Pätsi autoritaarsest valitsemiskorrast ja jõuda taas riigikorra demokraatiseerimiseni. Riigikogu oli juba 1934. aasta oktoobris pandud nn. vaikivasse olukorda: seda enam kerkis küsimus, sest enamuse riigikogu liikmetest-sõnarohtjaid esinesid septembris-oktoobrikuu istungil terava kriitika valitsemiskorraga. Riiki hakati valitsema riigivanema ja ~~hise~~ dekreetide ja siseministri sundmäärustega. Saanud 1936. aasta veebruaris toimunud referendumi teel volituse riigi ühe põhiseaduse väljatöötamiseks esitas selleni valitud Rahvuskogule valitsemiskorra poolt ettevalmistatud põhiseaduse eelnõu, mis ilma põhiliste muudatusteta Rahvuskogu poolt 1937. a. juulis vastu võeti ja riigivanema dekreediga, s.o. ilma rahvahääletuseta 1. jaanuarist 1938 kehtima pandi. —————>

11 (1938)

1) põhis
 uus seadus andis riigipeale – presidendile praktiliselt piiramatu
 võimu. Uue põhiseaduse väljakuulutanusest kuni selle kehtima
 hakkamiseni ja selle alusel Riigivolikogu valimiseni ja Riigimõukogu
 kujundamiseni ning presidendi valimiseni sai K. Päts, kes seni
 kandis 1934. a. põhiseaduse alusel tiitlit peaministri Riigivanema
 ülesannetes, ülemineku ajaks riigipea volitused ja võimu riigihoidja
 ametivahetusega. Riigihoidjana säilitas ta ^{ülemineku ajaks} ~~endise~~ (1934. a.) põhiseadu-
 sega määratud presidendi võimupiirid, kuid sai uue põhiseaduse
 kehtima hakkamisel lisaks ka kõik presidendi erioigused, mis
 olid uues põhiseaduses ette nähtud. Eriõiguse alusel nimetas riigihoidja
 resp. president ametisse ja vabastas ametist kõrgemad riigiametnikud.
 Varem valitavad ametikohad, nagu maavanemad, linnapead, ülikoolide
 rektorid ^{neid} nimetati ~~ametisse~~ ^{ametisse} riigipea poolt. Siseminister kinnitas
 ametisse valdavannemad ja vallasenatarid.

Ootamata Riigivolikogu ja Riigimõukogu kokkuastumisel andis
 K. Päts riigihoidja dekreedina aprillis 1938 välja rida demo-
 kraatlike vabadusi püüvaid seadusi. 11. aprillil anti ^{riigi} kaits-
 ealiskona seadus (RT 1938 nr. 40), mis andis kaitseseisukorra
 ajal ~~see kehtis kogu riigis~~ ^{see kehtis kogu riigis} K. Pätsi ~~autontaarse~~ ^{autontaarse} korra ajal siseminist-
 rile, sõjavägede ülemjuhatajale ja sisekaitse ülemale õiguse vedata
 nn. avaliku konna huvides igasugune kodanike ja organisatsioonide
 tegevus, kitsendada kodanike põhiseaduslike õigusi, panna inimesi
 administratiivkonnas rangi ja arsti, sulgeda perioodiliselt trüki-
 tooteid, taata isikuid välja elukohtadest, kontrollida kodanike
 kirjavahetust ja telefoni-telegraafisid. Ja kõike seda praktikas
 ühel või teisel määral ka rakendati. 19. aprillil 1938

avaldata kooriga ~~mitte~~ Riigihoidja dekreedina ^{mitte} ~~nele~~ seadust, mis piirasid oluliselt kodanike õigus ja lugupidamist politsei suhtes (RT 1938 nr. 42).

Koosolekute seadus keelas teha koosolekute avaldusi, mis võivad kõigutada lugupidamist riigi juhtivate võimukandjate ja riigi- ja omavalitsusasutuste vastu. Igaüks koosolekust peidi eelnevalt teatama politseiprefektile linnas ja politseikomissaris maal, ühes päevakorras olevate küsimuste näitamiseks. Politseivõimud võisid koosolekutele osa võtta, neil oli õigus koosolek lõpetada, kui seal tehti avaldusi, mis väärhondadeks kehtisid riigikorda, kõigutavad lugupidamist riigi juhtivate võimukandjate ja riigi- ning omavalitsusasutuste vastu. Siseministrile anti õigus sulgeda ühingu ja liidu, kelle tegevus ähvardab mitte ainult riigi julgeolekut ja avalikku korda, vaid kes ka kõigutavad lugupidamist riigi juhtivate võimukandjate vastu ja riigivalitsemise asutuste vastu. Siseministril oli õigus korraldada ühingu ja nende liitude organitesse kuuluvaid isikuid ning määrata nende asemek teisi, kuni nende organite ümbervalimiseni.

Töötajate kutseühingute ja nende liitude seadus lubas kutseühingutel (selliselt olid seaduses ümber nimetatud ametiühingud) tegeleda ainult sotsiaalministri

poolt kinnitatud nn. normaalepohikrija alusel. Iluudugi oli kutseühingutel keelatud igasugune riigikorra vastases arvata- tegemus, kuid seadus keelas neil ka sellise tegevuse, mis võis keidagi kõrgutada lugupidamist riigi juhtivate võimukandjate vastu ja riigi ja omavalitsusasutuste vastu, ohutada vaenu ühiskondlike rühmituste vastu, ja mis oli suunatud poliitiliste eesmärkide taotlemisele. Need keelde sai suvaliselt väga laialt tõlgendada ja see andis siseministrile ning politserile võimalusi suvaliselt sekkuda ametiühingute tegevusse. Kutse- ühingute juhatuse koosseisud tuli politseiprefektile teatavaks teha. Siseministri olis õigus korvaldada kutseühingute ja nende liitude juhatusest isikuid ja määrata teisi.

Trükiseadus keelas omakorda riigi võimukandjate kritiseerimise ja igasuguse rahulolematuse avaldamise, mida võis tõlgitada kui lugupidamatust maksja korra vastu või vaenu ohutamiseks ühiskonnakriitide vahel. Eesijad ähvardasid rängad administratiivkaristused ja väljaannete sulgemine.

Need riigihoidja direktidena kehtestatud seadused õieti fikseerisid selle korra, mille K. Pätsi juhitud valitsus oli juba varem, nn. vaikival ajastul tegelikult kehtestanud ja praktiliselt rakendanud. Nii oli juba 1934. aastal kehtestatud Üleriikliku Maatööraha ühingu tegevus. 1936. aasta septembris tagandas siseminister K. Eenpalu Eesti Tööliisühingute Keskkliidu I kongressil (1935) valitud juhatuse ja määras uue juhatuse koosseisu, millesse hiljem ~~sis~~ lisati veel koopteeritud liikmeid. Tööliisühingute Keskkliidu kongressi kokkuvõttesumiseks ei antud luba ei järgmisel ega järgmistel aastatel. Samuti talitati Teksiltöölise Ametiühingu juhatusega.

1935. a. märtsis suleti siseministri sundmäärusega kõik poliitilised parteid; keelati

~~mitte~~ poliitilised koostöölohud, meelavaldused, rongi-
käigud. Samal ajal asutati valitsusvõimu toetuseks Isamaa-
liit, keda püüti entada kui senistest parteidest kõrgemal
stisvat ja kogu rahvast esindavat ühendust. Tegelikult kujunes
Isamaaliiduks K. Pätsi režüümi ainupartei, kes laiaades rahva-
hulkades aga loodetud suuremat toetust ei leidnud. Seda
märgiti ka endiste riigivanemate kirjas K. Pätsile, milles oli
õeldud, et Isamaaliidul puudus elav side rahvaga, sest tema
üksmeelne propaganda kutsus kodanikke üles loobuma omaenda
veenitist ja isetegevusest, ilma et ta mingit positiivset
sihti annaks. ^(vt. allpool) Väikse rahvalike ründeks opositsioonilise
ajakirjanduse vastu oli "Postimehe" sekrestri alla võtmine
1935. aasta juulis ja J. Tõnissoni demaldamine selle toimetaja
kohalt 1935. aasta juulis. Trükitooted olid juba 1934. aasta
detsembrist siseministri sundmäärusega range tsensuuri
alla seatud (RT 1934, nr. 107).

1930. aastate teisel poolel, kui kogu võimutäius oli
koondatud K. Pätsi kätte, ilmnis selgesti vastuolu tema
autoritaarse režüümi ja rahvahulkaade demokraatlike taotluste
vahel. Seda illoomustas ~~teatav~~ ^{mitme} helja ^{indise} riigivanema
kirjalik pöördumine K. Pätsi poole 30. oktoobril 1936.
(ERA F. 989, nim. 1, s. 1798, l. 233-235). Allakirjutanud
J. Tõnisson, A. Piip, J. Teimant, ^{J. Kuusk} avaldavad oma kirjas
muret selle üle, et õiguslik kord ja seaduslikkus on
pidanud rohkem kannatama, kui see oli

Σ Hariduskonnas oli kujunenud üsna laialdane
opositsioon Pätn valitsemisviisi vastu. Enamik ~~haridust~~
taotles demokraatliku korra taastamist ja suhtusid
J. Vares valitsemise algul teatud lootusega. Muidugi ei
olnud neil ~~et~~ kindlat eekujutust, kuidas Eesti areng
või lähitulevikus kujuneda.

18
45
möödapääsemata vajalik. Kõigas nenditakse, et juba mitu
aastat puuduvad sõna-, koostolekute ja ühinemisvabadused,
mis on olulised õigusriigile. Jätneb kaitsesõjakuorra olu-
korras püramatu võimutäiuse rakendamine ja vaa-
korralst direktide sadusandlus ka niusugustel aladel, kus
teela pole põhjistanud mingi edasliikkamatu riiklik
vajadus. Valitud omavalitsusorganid on asendatud määratud
isikutega. Ametishingute normaalne elu on katkestatud. Ette-
heidid tekivad ka majandusringkondade ~~poolt~~ ^{nimelt} bürokraatlike
kitenduste ja valitsuse ebaotstarbekohaste investeringute
pärast. Pöördumises kinnitatakse, et rahva meeleolu on
valitsuse vastu, et selline olukord muudab meie riigi
poliitriigiks. Σ K Pätni režiimi sõnakuulne baasi ahene-
mist andsid tunnistust ka Riigivolikogu valimised
1938. aasta veebruaris, kus peaigu pooled valijad
hääletasid opositsiooniliste kandidaatide poolt, kus-
juures nende valimiseline kihutustöö oli võimude poolt
kitendatud. Sama tunnistavad ka kohalike omavalitsuste
valimised 1939. aasta oktoobris, kus suuremates linnades
saavutasid opositsioonijõud võidu valitsusmeelsete
kandidaatide üle.

11 Juunipöördega tulid kaasa paljud haritud ja noored, kes pidasid oma sotsiaalse õiguse ideaaliks sotsialismi ja lootsid valituse vahetuse tulemusel selle ideaali suunas liikuda. Ei olnud neil ettekujutust, milline oli tegelikult stalinlik karismusotsialism ja millist hinda selle eest tuli rahval maksta. ~~Ei diskrutseeris sotsialismi ideed rahva hulgas. Tegutses aga diskreditatsiooni rööngalt sotsialismi ideed~~

Nii läksid erinevad rahvakihid erinevatel põhjustel ja erineval määral juunis toimunud pöördega kaasa. Eesti riikliku iseseisvuse asendamine stalinliku tsentraliseeritud imperiumi osaga ei olnud ju nende plaanides.

12 Teatud rolli rahva suhtumises toimunud võimuvahetusse etendas ka see moment, uskumus, et vältimatuks osutavas valitus Saksa või Vene võimu vahel pidas rahva enamus sakslasi üldiselt eest rahva suuremateks vaenlasteks kui venelasi. Siin rääkis kaasa ajalooline viha baltisaksa paarunite vastu; rahva värskes mähus olid võitlus Landeswehri vastu ja natside vägivalldateod Saksamaal, samuti alles ära lõppenud võitlus natsimeelsete vapsidega oma maal. Aga venelaste vägivalldateod Lääne- ja Põhja-Eesti aegadel ei ulatunud enam nii selgesti rahva mälu. Ei olnud eestlaste ja kohalike venelaste vahel ka Eesti Vabariigis mingit viharahu. Massilistest repressioonidest Nõukogude Liidus oli meeldugi kuulnud mingit kumu, kuid täit

#7

Ärugi nendest ei teatud. Pealegi loodeti, et ega inamlased enam nii julmalt käitu, kui see oli revolutsiooni ja kodusõja mõllus, kus ^{käis} keitlus elu ja surma peale ja kus vägivalda tarvitati oltralt ikkagi mõlemalt võitlival poolt. Kuid Nõukogude võim, mida nüüd hakati Eestis toetama bürokraatlikult tsentraliseeritud imperiumi keskusest stalinlike dogmade järgi, suutis seda rahva suhtumist oma julmade repressiividega kiiresti vastupidiseks muuta. Vägivald teod sünnitavad vihkamist ja kättemaksu, kus alati enam ei arvestatud mingite tõsioludega.

Eelpool on peatatud pöördeliste juunisündmuste sisemiste tegurite juures, osutatud neile sisemistele pingetele, mis K. Pätsi autoritaarse režiimi tingimustes ilmneseid. Vümas- tel aastatel püütakse nendest teguritest vaikida, neid tagasi tõrjuda või siis tühisteks piirandada ning üksikute saama- ja võimuahnite gruppide väljaastumiseks taandada. Eelnenud aastakümnetel on aga just neid sisemisi vastooluseid esitatud juunipöörde peamiste teguriteks. Nüüd püütakse neid juuni- juulisündmuse omakehda ainult väliste teguritega ära seletada. On selge, et ilma väliste teguritega ei oleks võinud K. Pätsi autoritaarse korra sisepinged selliselt vallanduda. Mõngi- suguse lahenduse oleksid need sisepinged kunagi leidnud, mingite lahenduse oleksid need ^{kindlasti} ~~võinud~~. Kuid ilma Nõukogude Liidu valituse ulumaatunite Eesti Vabariigile ja Eesti faktilise oku- platsiooniga Punaarmee poolt ei oleks valitsevale režiimile opositsi- voonilised jõud suutnud sellist pööret toime panna. —→

(18)

Ka Jaan Tonisson avaldas valitsuse vahetuse puhul, et senine režiim varises kokku „mitte üksi välise olude, vaid ühtlasi ka oma sisemise rändejõu puudumise tõttu.“ (Päevaleht, 28. juuni 1940) Uue, f. Varem valitsuse tegevus leidis tema poolt toetamist, „kui seda toetatakse Eesti rahvusliku sini-must-valge riigilõpu all, tõe sõnadega – ühesiisva Eesti omariikluse alusel.“ (Päevaleht, 28. juuni 1940). Kahjuks aga nii see ei toimunud. Valitsuse vahetumisega alanud pöördeladine käik ja tegelik juhtimine hakkas sõltuma just välisest – okupeeriva võõrvõimu diktaadist. Nende välis-tegevite tõelst tagamaad ei tuntud; ei rahvahulgad ega ka need kogenumatud juhid ei teadnud, milline seatus neile oli määratud osaks saama. Oli ju uue valitsuse deklaratsioon, Töötava Rahva Liidu valimisplatvormis, samuti valitsuse liikmete korduvates sõnavõttudes kinnitatud ja heldelt lubatud nii demokraatlike vabadusi kui ka lahendusi töötava rahva, sealhulgas maarahva muredele. Valimisplatvormis ei olnud sõnagi nõukogude võimu kaitsestamisest ega Eesti astumisest Nõukogude Liidu koosseisu. Uuest valitud Riigivolikogul, kelle valmised toimusid pealigi seadusrikkumistega, ei olnud selliste otsuste tegemiseks mingisuguseid volitusi. Kategooriliselt eitati sundusliku kollektiviseerimise võimalust. Aga see, mis edaspidi tegelikult toimus, oli kiskendavas vastuselus nende kinnitustega. Lahim arg näitas, et tegevust oli suure pettusega, millega arati see julmadele vägivallategudele kaitsita rahva kallal. Aga riigi võimu- ja eriti sunniaparaadis toimunud vahetus ning Punaarmee kohalolek vältisid valitsuse vastaseid väljaastumisi.

19

Nende pöördeliste sündmuste sisetiste ja väliste tegurite, lubaduste ja pettuste foonil piinama nüüd lähemalt vaadelda ka 1940.-1941. aasta maareformi. Poolisajandiline ajaline distantss peaks võimaldama sellest objektiivselt rääkida, vähemalt objektiivsemalt kui seda võis teha eelmistel aastakümnetel, ja samuti õiglasemalt, kui seda nüüd sageli vastupidises tujinas tehakse.

Riigivolikogu deklaratsioonis maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks (23. juulist 1940) oli öeldud, et maa ülemmääraks suurusks, mis antakse iga töötava talupoja kasutada, määratakse 30 ha. Koik maade ülejäägid, mis ületavad selle määra, arvatakse riiklikku maatagavarasse, et riigil oleks võimalik abistada maata ja vähese maaga talupoegi maaga varustamisel. Selline formaalne ja jäik lähenemine talude suuruse ülemmääradele ei võimaldanud arvestada seda asjaolu, et üle 30 hektari-liste talude majanduslik seisund oli väga erinev, sõltuvalt maade väärtusest.

Augustis loodi maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise vallakomiteed ja maakonnakomiteed, kellest koostati osa võima spetsialiste, nagu maamõõtjaid, konsulente, agronome. Vallakomiteed võtsid kohapeal arvele maareformi teostamiseks ettenähtud maafondi ning ühtlasi võtsid vastu maasoovijate avaldusi (ankeet). Mõõdus üle kahe kuu maareformi väljakuulutamist kui alles ilmus ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrus

(20)

ja selle järel ka põllutöö rahvakomissari juhend, milles olid antud konkreetsed juhised reformi läbi- viimise kohta. Selline viiritus tekkis ilmselt sellest, et oodati kuulikalt Moskvast otsustavat sõna kõigi maareformi küsimuste kohta. Peale nende aktide ilmnemist jätkus hoogsalt maasooviavalduste esitamine vallakomiteedele.

Juurdelõikeid anti vähem kui 12 ha maad omavatele peredele; maaüksused loodi vastavalt kohalike võimalustele 12-15 ha suurused, olenevdes põllumaa headusest. Ja maad anti tasuta. Juhtraks nõndeks oli, et iga loodav talu peab olema võimeline andma ülalpidamist oma harijale ja omama ühtlasi eeldusi selle väljaarendamiseks põllumajanduslikuks ühikuks. Samuti oli nõndeks, et talu, mille küljest maad ära võetakse, peab jääma majapidamiskõlblikuks üksuseks. Kuivõrd arge tegelikult neid juhendeid arvestati, selles pealegi küürustamisega arendatud kampaanias, selle kohta võib tagantjärele ainult tõenäoliselt oletusi teha.

Uusmaasaajatele lubati soodsatel tingimustel krediiti majapidamise loetamiseks.

Oktoobrikuu (1940) lõpus oli esitatud avaldusi maa saamiseks ligikaudu 17 800 maatamihelt ja juurde- loigete saamiseks enam kui 22 600 väikemaapidajalt. Maasoovi avalduste vastuvõtmine jätkus veel edas- pidigi ja ulatus kokku ligikaudu 50 000-ni.

- Σ Maakorralduse kavad arutati läbi valdades toimunud koosolekutel ajajosalste osavõtul ja etitati kinnitamiseks maakonna-
komiteele. Valla- ja maakonnakomiteede otsuste peale võis edasi
kaevata maareformi peakomiteele. Need kaebused tulid läbi-
vaatamiseks maakonna kaksikus maakorralduse peakomitee liikmete
poolt avalikel koosolekutel ajajosalste osavõtul. Kohalike maa-
~~reformi~~ reformi komiteede tegemise peale tuli arvukalt kaebusi, ^{niisugust, millest maad ära loigati, kui neilt, kes maad said} Alhelt
poolt tingis seda kiirustamine maareformi läbiviimisel, kusjuures
talundi otstarbekohase majandamise nõuet sageli ignoreeriti, teistelt
^{ja jonnalt} poolt aga anti talumise ja põpsi visaduse oma õiguse taganõudmisel.
Detsembris ja ka veel jaanuaris toimusid maakonnalinnades
suured ^{ning} ~~ja~~ sageli hilise õõni kestnud koosolekud vaidluste ja
kaebuste arutamiseks. ^{Need jätkusid peakomitee tagaajamiseks} Nii eluliselt tähtsaks peeti maaküsimusi.

Novembri lõpus oli juba maaga varustatud ligikaudu
22 400 uusmaasaajat ja 26 300 juurdeloigete saajat, kokku
⁷⁰⁰⁰⁰ ~~48000~~ maasaaja (vt. A. Ruusmann, „Maaläh“, 13. dets. 1990).
Maa, mille uusmaasaajad ja juurdeloigete saajad olid
olid maareformi tulemusel saanud, kuulutati neile põlises
kasutamiseks. Neile anti pidulikult kätte maa põliskasutamise
aktid. See dokument pidi looma maa kasutajale kindluse-
tunde oma kodu edasise rajamisel.

Vende peaaegu 50 000 maasaaja puhul oli tegemist põhiliselt majanduslikust kitsikusest välja omale jalale püüdnutega, oma kindlamat eluaset ja elujärge rajada sooviva maailanikkonnaga. Brusaadar et need, kelle talude küljest maid maatameistele või väikemaapidajatele ära tõigeti, võisid seda käsitada ka kui viimaste ahnust ja amoraalset tegu püha eraomanduse vastu. Kuid ^{ka} uusmaasajate edasine laatus, mida keegi ei osanud ette näha, tõi neile oma maalapi asemel ränki traagilisi pettumusi.

1940. - 1941. aasta maareform muudugi trawdas võitlust külas. Kuid sõja puhkedes maal arenenud traagiliste sündmuste peamine ajend seisnes mitte niivõrd teostatud maareformis, kui Nõukogude võimu poolt toimepandud julmades vägivaldaaktides - massilistes aresterimistes ja küüditamises. Kui maareformi põhjust ja väljakulutatud eesmärki rahvas ikkagi mõisteti, muudugi mitte üheselt, siis oli täiesti mõistmatu ja šokeeriv öösel ette võetud inimeste massiline vägivaldne kodunt välja küüditamine, halastamata naiste, laste ja vanurite peale. —————→

See samm tõi nõukogude võimule palju rohkem vaenlasi kui neid arvatavaid vaenlasi ära küüditati. See tõukas uuest võimust eemale ka neid hulki, kes seni olid selle võimuga kaasa tulnud, kes lootes, kes kaheldes. Nü algas sõja puhkedes ja Saksa okupatsiooni ajal vihane käitumine. Vägi, vald kutsus välja omakada vägivalda. Maal valati see viha välja ka uusmaasajatele, küll kohtuga, küll omakohtuga. 1941. aasta teisel poolel aresteeriti ja tapeti neist tuhanded, sealhulgas neid, kellel nõukogude võimu aastal toimunud kuritegudega midagi tegemist ei olnud - või olid siis kuidagi formaalselt seotud nõukogude asutustega. Siia lisandusid ^{val} juutide massilised mõrvamised, millest meie rahvuskasulased osa võtsid.

Nüüd püütakse neid vägivaldategusid maha vaikida või siis neid kui paratamatut ja õiglast kohtumõistmist kujutada. Nende juhtumite kohta ei koguta praegu mingisugust materjali. Varem nende kohta avaldatud materjalid kuulutatakse ilma pikemata lihtsalt võltsinguteks. Muidugi oli neis varasemates kirjjutustes teataval määral ühekülgsust, kuid neis toodud tõsiasiad nõuavad õiglast objektiivset käsitlust, vähemalt ajaloolaste poolt, kes kinnitavad, et nad ainult tõe otsivad.

(Nüüd, mil toimub põhjalik poliitiline ümberorientumine ja ühiskonna ümberstruktureerumine, ilmneb jällegi taoline käitumissündroom, kus selmise süsteemi puudused ja pahed ~~hõhatakse~~ hõhatakse neile, kes selle süsteemi asutustes ja elluviimistes on kuidagi või millelgi kaastegur olnud).

(24)

Aga omis oli meie kihvema maarahva püüdlusne oma maa järele nii suur, et ka pärast Saksa okupatsiooni kokkuvõtmist ja vahelpeal osaks saanud kaotuste ning pettumuste sooviti veel ikkagi ^{hulgaliselt} maad saada. Terror, mis uusmaasajatele oli osaks saanud, oli neid muudugi tõsiselt hirmutanud, kardeti metsavendade kättemaksu ^{ning} võimalike tülisid maade jagamisel. Ägult tuldi oma maastorvidega välja aruldi, siis järkjärgult iga julgemalt. Tõrka loodeti ja püüti endale kindlamat eluaset ning elujärge rajada. Nii anti paaril sõjajärgsel aastal maasajatele kätte üle 42 000 maa põlise kasutamise akti. Iga varsti järgnes uus suur pettumus — sündkolektiviseerimine koos kaasnevate uute ränkade repressioonidega mattis need lootused ja ootused.

xxx

Meie rahva ajalugu on küsimisel sajandil olnud väge keeruline, kus on tihedalt põimunud sisemised ja välised tegurid. Seda ajalugu ei või käsitleda must-valgelt lihtsustades, nagu seda tehti möödunud aastakümnete jooksul nõrkogude võimu ajal ja nagu seda ka nüüd püütakse värve amult ümberpaigutada teha. Nii püütakse ajaloo keerulisi sündmusi endale lihtsaks teha ja neid sellisena ka avalikkusele ^{ning} ajaloole arveerida. On aeg hakata tõepoolist täit tõe rääkima!

xxx

(Eraldi lehekülje!)

25 (22)

P.S

Käesolev kirjutis on ajendatud viimasel paaril aastal ajansjanduss
ilmunud ja TV-s kuulatud lugudest ^{ning} ~~ja~~ teaduskohavõttudest. Olen
1940-41. aastate sündmuste kaasaegne, elanud K. Pätsi nn. varasema
ajastu ja autoritaarse korra aastatel ^{juba} täismehel ees, elanud
kaasa juunipöörde sündmustele, osalenud üleriigiliku Maatöörahva
Ühingu esindajana seltsaegses maata ja vähesi maaga talupoegade
maaga varustamisel, elanud kaasa kõik sellega seondunud
pettused ja pettumused. ^{Jede parteifunktsionär} ~~Ma puuain~~ käsitleda neid pooli sajandi
taha jäänud asjaolusid mitte ühe või teise pooli armoõigetest
must-valgetest seisukohtadest lähtudes, vaid objektiivsete asjaolude
tõsiolude seisukohalt, hoolimata sellest, kuidas need praegu
kellelegi tema kontseptsiooni võivad meeldida või üldse meeldida.
Ühtlasi näitan, kuhu need sündmused ja efferõtmised, mis
okupatsioonivõimu dikteerimise järgi toimusid, meie maa ja rahva
võtsid.

Et mul praeguses olukorras puudus hõlpus juundepäas
ametlikke statistika, toetusin siin ^{ka} tuntud uurija ^{te} ~~dotent~~
A. Ruusmanni ^{ja J. J. Jullinemi} poolt avaldatud andmetele, mille tööpanus
ei ole põhjust kahelda.

F. E.